

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
Атестаційною колегією
Міністерства освіти і науки України
протокол № 2 “21” квітня 2005 р.

“УЗГОДЖЕНО”
Вища атестаційна комісія України
23.03.2005 р.

ПРОГРАМА
кандидатського іспиту зі спеціальності
21.03.01 – гуманітарна і політична безпека держави
(філософські науки)

Програма розроблена авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень у складі:

СТЕПИКА М. Т.	–	д.філос.н., с.н.с., вченого секретаря;
БАРКОВА В. Ю.	–	д.політ.н., с.н.с., завідувача відділу соціальних відносин та громадянського суспільства;
ЗДІОРУКА С. І.	–	к.філос.н., доцента, завідувача відділу гуманітарної політики;
КРИСАЧЕНКА В. С.	–	д.філос.н., професора, завідувача відділу етнополітики.

За загальною редакцією *д.філос.н., с.н.с. М. Т.Степика*

Схвалена Вченою радою Національного інституту стратегічних досліджень від 27 жовтня 2004 р., протокол № 7.

ТЕМА 1. Реалії сучасної геополітики: загальна характеристика

Сутність геополітичного. Змістовне наповнення категорій “геополітичний інтерес”, “геополітична ситуація”, “геополітичний розвиток”, “геополітична траєкторія”, “геополітичне середовище”, “геополітична катастрофа”.

Криза Вестфальської моделі міжнародних відносин. Особливості боротьби за “життєвий простір” в епоху глобалізації. Принцип сили та його застосування у взаєминах між країнами. Поділ світу на “силові центри” і “периферійні зони”. Побудова “нового” світового порядку. Мондіалізм. Неолібералізм. Концепція “золотого мільярду”.

Поглиблення цивілізаційного розлому. “Зіткнення цивілізацій” за С.Хантінгтоном. “Кінець історії” за Ф.Фукуямою.

ТЕМА 2. Феномен безпеки як об’єкт філософської рефлексії

Семантична інваріантність терміну “безпека”. Буденне та теоретично узагальнене розуміння безпеки.

Безпека як екзистенціальна цінність. Безпека і захист. Відчуття внутрішньої захищеності. Захищеність як об’єктивний стан речей.

Безпека індивідуальна і колективна. Рівні колективної безпеки. Гарантії безпеки.

ТЕМА 3. Поняття національної безпеки та системи національної безпеки

Труднощі стосовно операціоналізації поняття національна безпека. Два погляди на проблему національної безпеки: осмислення останньої крізь призму національних інтересів (Б. Броді, С.Браун, Г.Моргентау, С.Хоффман) та цінностей (К.Норр, Ф.Трегер, Д.Кауфман). Багатокомпонентний характер національної безпеки.

Стан національної безпеки, його визначення за допомогою кількісних методів.

Національна безпека як цілісна система. Структурні елементи цієї системи: держава, суспільство, індивід. Легітимація системної взаємодії.

ТЕМА 4. Міжнародна система безпеки в контексті глобалізації

Глобалізація і майбутнє національної держави. Загрози мирному співіснуванню націй. Причини появи та поширення конфліктогенних “вогнищ”. Проблема виживання людства.

Міжнародний політичний процес: його ціль, завдання та механізми реалізації. Пошук форм співпраці світового співтовариства у справі вирішення глобальних проблем, ліквідації джерел політичної, економічної, соціальної, етнічної, релігійної тощо нестабільності.

Сучасні політичні блоки та союзи у світі. Діяльність Ради Безпеки ООН, ОБРС. Трансформація НАТО. Інші регіональні та субрегіональні структури безпеки. Діалектика взаємодії між ними.

ТЕМА 5. Формування системи національної безпеки України

Розпад СРСР та Україна. Перші кроки Української держави на шляху самоствердження в якості самостійного суб’єкта міжнародних відносин. Ключові завдання національної зовнішньої політики початку 90-х років – захист суверенітету і територіальної цілісності.

Активізація співробітництва України з різними міжнародними структурами з питань безпеки. Україна та ООН. Україна й ОБРС. Становлення і розвиток партнерських відносин між Українською державою та Північноатлантичним альянсом. Перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Аналіз базових ідей Закону України “Про основи національної безпеки України”. Відповідність документа вимогам часу.

ТЕМА 6. Роль національних інтересів і політичних цінностей у розробці безпекової політики держави

Національні інтереси – концентроване вираження орієнтацій держави у геополітичному просторі. Класифікація національних інтересів. Національні інтереси і політичні цінності, їх співвідношення в рамках системи безпеки держави.

Політичний аспект національної безпеки як системна якість процесу відтворення політичних зв'язків між людьми у вимірах національних інтересів та цінностей. Політична мета національної безпеки, політичні інтереси та цінності як форми її вираження. Безпека державної влади як предмет національних інтересів.

Основні форми політичних зв'язків у системі забезпечення національної безпеки: політичні відносини, політичні об'єднання, політичні організації та їхня структура. Політична система як форма політичних відносин та інститут буття національних інтересів, політичних цінностей у контексті загальної системи національної безпеки. Технологія та безпека реалізації принципів загального, рівного, прямого виборчого права. Наявність парламентського механізму узгодження політичних інтересів. Елітаристські й самоуправлінські моделі політичного життя як засоби регулювання національних інтересів та політичних цінностей у загальній системі національної безпеки держави.

ТЕМА 7. Політична стабільність як чинник підвищення рівня національної безпеки держави

Співвідношення понять "політична стабільність" і "національна безпека держави". Чинники політичної стабільності. Політична стабільність демократичного і тоталітарного режимів.

Політичний конфлікт. Причини, форми вияву і типологія конфліктів. Форми розв'язання суспільно-політичних конфліктів як практичні засоби забезпечення національної безпеки держави.

Війна як специфічна форма політичного конфлікту та політичне явище. Воєнна політика, воєнно-політичні інтереси, воєнно-політичні відносини і національна безпека держави. Суб'єкти воєнної політики, засоби та ресурси воєнно-політичного забезпечення національної безпеки держави. Воєнно-політичний конфлікт, воєнно-політична криза, проблеми миротворчої діяльності. Співвідношення понять "воєнно-політична стабільність" і "національна безпека держави".

ТЕМА 8. Політична система як сукупність владних інститутів та механізм забезпечення національної безпеки держави

Поняття політичної системи. Співвідношення понять "політичні інститути" та "механізми забезпечення національної безпеки держави". Сутність і типи сучасних політичних систем. Забезпечення політичної стабільності та безпеки – базова функція політичної системи як владного інституту в загальній системі національної безпеки держави. Структура політичної системи. Функції політичної системи. Закономірності розвитку. Порівняльний аналіз функціонування політичних систем. Особливості формування політичної системи в Україні. Основні характеристики функціонування політичної системи та необхідність її стабілізації для нормальної життєдіяльності суспільства. Конституція у сучасному суспільстві. Природа конституційного закону. Конституція як легальний і демократичний спосіб легітимації влади. Свобода волевиявлення і межі її вираження. Зазіхання на конституційний лад та державний суверенітет.

ТЕМА 9. Політичні режими і національна безпека держави

Поняття політичного режиму. Типи режимів. Сутність демократії. Представницька демократія, головні принципи її організації та їхнє значення в забезпеченні національної безпеки держави.

Політичний режим як сукупність методів і форм політичного панування та його взаємовідносини з громадянським суспільством. Типологія і динаміка політичних режимів: тоталітарний, жорстко авторитарний, авторитарно-демократичний, демократично-авторитарний, ліберальний, демократичний, анархо-демократичний.

Співвідношення понять "політичний режим" та "національна безпека держави". Недемократичні політичні режими. Авторитарні або диктаторські режими. Особиста і класова диктатура. Зміст понять "диктатура", "тиранія" та "деспотія". Тоталітаризм, його основні ознаки. Загальне і особливе в тоталітарних режимах.

Проблема переходу від тоталітаризму до демократії в контексті забезпечення національної безпеки держави.

ТЕМА 10. Місце еліти в загальній системі національної безпеки

Сутність політичної еліти. Теоретичне обґрунтування елітаризму: морально-інституціональний і структурно-функціональний підходи. Теорія еліти В.Парето. Г.Моска про існування еліти як атрибута цивілізації. Циркуляція еліти – умова соціально-політичної стабільності та національної безпеки держави.

Концепція елітарної демократії (демократичного елітаризму) Й.Шумпетера, Г.Лассуела та ін. Плюралізм еліти і дисперсії влади на основі балансу політичних інтересів. Закрите і відкрите суспільство, істеблішмент і номенклатура в забезпеченні національної безпеки держави. Політична еліта і демократія. Проблема формування політичної еліти як проблема досягнення політичної стабільності.

ТЕМА 11. Етнонаціональна складова безпеки держави

Етносоціальна структура суспільства: нація, національні та етнічні групи. Сутнісні ознаки і теорії нації. Динаміка національних процесів у сучасному світі. Поняття етнічного ренесансу. Місце та роль соціально-етнічних об'єднань у політичному житті держави. Національне розмаїття як чинник загальнолюдського прогресу й базис утвердження ефективної системи національної безпеки.

Нація та держава – конституюючі елементи національної безпеки. Одно- і багатонаціональні держави. Національний суверенітет як умова безпеки розвитку, самовизначення і самоутвердження народу. Етнонаціональна політика в контексті захисту національної безпеки держави.

Національні відносини в багатонаціональних державах як індикатор стану національної безпеки держави. Етнополітика як складова внутрішньої політики та системи національної безпеки держави. Національна політика в умовах тоталітарних режимів. Державно-правове регулювання національних відносин в умовах демократії. Національно-культурні автономії в контексті забезпечення національної безпеки держави.

ТЕМА 12. Релігійний аспект національної безпеки держави

Релігія як індивідуальне, соціальне явище та феномен духовної культури. Регіональна специфіка суспільно-релігійних і державно-церковних відносин. Моделі співпраці між державою і церквою. Уявлення про моно- і поліконфесійні соціуми.

Релігійний фактор в системі загальносуспільної взаємодії. Основні канали взаємовпливу релігії і політики. Сучасні соціальні концепції католицизму, православ'я, ісламу та буддизму. Поглиблення симбіозу релігійного і політичного сегментів – джерело міжконфесійної напруги, внутрішньополітичної нестабільності, порушення соціальної рівноваги.

Причини активізації радикальних (фундаменталістських, екстремістських) релігійних рухів. Тероризм на релігійному підґрунті, методи боротьби з ним. Особливості локальної та глобальної ескалації міжконфесійних конфліктів, шляхи їхнього попередження.

Інтегруюча функція релігії. Внесок релігійних інституцій у справу розв'язання глобальних проблем сучасності, зміцнення як міжнародної, так і національної систем безпеки.

ТЕМА 13. Явище “культурного імперіалізму”: його сутність і форми об'єктивації

Поняття культурної сфери соціуму. Культура – фундамент духовного буття нації. Національні вияви культури. Культура елітарна і масова. Взаємодія різних культурних світів. Феномен інкультурації. Уніфікація культурного простору.

“Культурний імперіалізм” як процес засилля глобалізованої культури на національні терени. Канали експансії “культури натовпу”. Причини, тенденції, наслідки культурної глобалізації. Негативні наслідки поширення антигуманізму, бездуховності, аморальності. Проблема “інтелектуального виснаження нації”. Духовно та морально “інфікований” народ – серйозна внутрішня перешкода створенню надійної й ефективної системи національної безпеки держави.

ТЕМА 14. Українська держава у XXI столітті: аналіз основних загроз системі національної безпеки

Незалежність України: підсумки пройденого шляху. Транзитивний стан українського суспільства – між тоталітарним минулим і демократичним майбутнім. Суперечності внутрішньополітичного, економічного, соціального розвитку країни. Непослідовність влади у реалізації задекларованих зовнішньополітичних стратегій держави. Ризики залишитися поза межами об'єднаної Європи. Участь України в реінтеграційних процесах на теренах СНД: сучасний стан і можливі наслідки для трансформації системи національної безпеки.

Відсутність політичної, громадянської, духовної єдності в українському суспільстві. Випадки міжетнічного непорозуміння, міжконфесійної нетерпимості. Колізії навколо вирішення мовного питання в Україні. Роз'єднаність у середовищі національної еліти стосовно бачення шляхів подальшого кардинального розвою держави. Збереження регіонального протистояння по лінії “Схід–Захід”.

Негативний вплив кризових явищ на систему національної безпеки Української держави.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобальні трансформації і стратегії розвитку: Монографія. – К., 1998. – 416 с.
2. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К.: Основи, 1995. – 174 с.
3. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. – К.: НІСД, 2001. – 242 с. – (Сер. “Стратегія політики і політичний аналіз”; Вип. 5).
4. Винниченко В. Відродження нації: У 3 ч. –К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1990.
5. Винниченко В. К. Заповіт борцям за визволення. – К.: Вид. т-во “Криниця”, 1991. – 128 с.
6. Всемирная энциклопедия: Философия XX век / Главн. науч. ред. и сост. А.А.Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. – 976 с.
7. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: До ефективних суспільств: Доповідь Римському клубові: Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
8. Гаджиев К. С. Геополитика. – М.: Междунар. отношения, 1997. – 384 с.
9. Гаджиев К. С. Политическая наука: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Междунар. отношения, 1995. – 400 с.
10. Гальчинський А. Обраним шляхом. – К.: Либідь, 1999. – 63 с.
11. Гальчинський А. С. Час національного пробудження. Публіцистичне есе. – К.: НІСД, 2004. – 152 с.
12. Геллер М. Я., Некрич А. М. Утопія у влади. – М.: МИК, 2000. – 856 с.
13. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М. Методологічні засади розробки нової редакції концепції національної безпеки України. – К.: НІСД, 2001. – 48 с. – (Сер. “Національна безпека”; Вип. 4).
14. Декларація про державний суверенітет України // Відом. ВР УРСР. – 1990. – № 31.
15. Дергачев В. А. Геополитика: Учеб. пособие. – К.: ВИРА-Р, 2000. – 448 с.
16. Джилас М. Лицо тоталитаризма: Пер. с сербо-хорватского. – М.: Новости, 1992. – 541 с.
17. Донцов Д. Націоналізм. – Львів: Нове життя, 1926. – 271 с.
18. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2.
19. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством.– 3-е изд., доп. – М.: АРКТОГЕЯ-центр, 1999. – 928 с.
20. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 2004. – 342 с.
21. Етнос і соціум / Попов Б. В., Піддубний В. А., Шкляр Л. Є., Здіорук С. І., Степико М. Т. та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 172 с.
22. Здіорук С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти. – К.: НІСД, 1993. – 60 с. – (Сер. “Наукові доповіді”; Вип. 9).
23. Здіорук С. І., Парахонський Б. О., Валевський О. Л. Стратегічні аспекти національно-культурної політики України. – К.: НІСД, 1995. – 76 с. – (Сер. “Наукові доповіді”; Вип. 48).
24. Зовнішня політика України та політика в галузі безпеки 1999 – 2000: Моніторинг зовн. політики України та політики в галузі безпеки / Центр миру, конверсії та зовн. політики України. – К., 2000. – 104 с.
25. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи: Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень /А.Гальчинський, О.Власюк, С.Здіорук та ін. – К.: НІСД, 2004. – 41 с.
26. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. – К., 1997. – 24 с.

27. Косевцов В. О. Національна безпека України: теорія, реальність, прогноз: Монографія / Центр міжнародної безпеки та стратегічних студій. – К.: Сатсанга, 2000. – 80 с.
28. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / Рада національної безпеки і оборони України; Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1996. – 54 с. – (Національна безпека; Вип. 1).
29. Косевцов В.О., Бінько І.Ф. Україна в системі військово-політичних відносин з сусідніми країнами: кількісний вимір. – К.: НІСД, 1996. - 40 с.
30. Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С.І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія. – К.: МАУП, 1998. – 92 с. – (Сер. “Стратегія політики і політичний аналіз”).
31. Кремень В. Т., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду. – К.: Фірма “ARC-UKRAINE”, 1996. – 890 с.
32. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.
33. Крисаченко В. С. Етнічна структура українського суспільства // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 108–118.
34. Крисаченко В. С., Мостяєв О. І. Україна: природа і люди. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.
35. Литвин В. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2001. – 560 с.
36. Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
37. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 286 с.
38. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии // Діалог. – 1990. – № 3, 5, 7, 9, 11.
39. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри; Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: Енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Довіра, 1998. – 910 с.
40. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980 – 2000 роки / Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г., Губерський Л. В., Білоусов М. М., Бруз В. С. – К.: Либідь, 2001. – 621 с.
41. Міхновський М. І. Самостійна Україна: Промова. – К.: Діокор, 2002. – 80 с.
42. Мороз В. Національна безпека України – безпека людини. – К., 1994. – 61 с.
43. Національна безпека України, 1994 – 1996 рр.: Наукова доповідь НІСД / Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень / О.Ф.Белов (ред.). – К., 1997. – 198 с.
44. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології.– К.: Наукова думка, 1994. – 557 с.
45. Основи демократії: Посібник / Бессонова М., Бірюков О., Бондарчук С. та ін.; За заг. ред. А.Колодій; АПН України та ін. – К.: Ай Бі, 2002. – 679 с.
46. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии. – М.: РОССПЕН, 1977. – 639 с. – (Сер. “История политической мысли”).
47. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
48. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2004. – 26 с.
49. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2 т. – К.: Основи, 1994.
50. Почепцов Г. Г. Национальная безопасность стран переходного периода: Учеб. пособие / Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко. Институт международных отношений. – К., 1996. – 136 с.

51. Ребет Л. Формування української нації. – Мюнхен: Сучас. Україна. – 1951. – 45 с.
52. Розова Т. В., Барков В. Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2003. – 336 с.
53. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави: Трансформація гуманітарної освіти в Україні: Посіб. для вузів. – К.: Тандем, 1996. – 239 с.
54. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К.: Парапан, 2002. – 396 с.
55. Санистебан Л. Основы политической науки. – М., 1992. – 124 с.
56. Сенченко М. І. Україна: шляхом незалежності чи неоколонізації? – К.: МАУП, 2003. – 117 с.
57. Ситник П.К., Дербак А.П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Монографія. – К.: НІСД, 2004. – 226 с. – (Сер. “Гуманітарна політика і духовна культура”; Вип. 4).
58. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Загальна редакція і укладання: В.П.Андрущенко, М.І.Горлач. – Київ – Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – 400 с.
59. Старосольський В. Й. Теорія нації. – Нью-Йорк: Наукове товариство імені Т.Шевченка, 1998. – 153 с.
60. Степико М. Т. Буття етносу: витоків, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: “Знання”. – КОО, 1998. – 261 с.
61. Степико М. Т. Сучасний етап становлення української політичної нації: Характерні особливості // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 84-90.
62. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С.Власюка. – К.: НІСД, 2002. – 864 с.
63. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти: Зб. ст. за матеріалами міжнар. конф. / Національний ін-т стратегічних досліджень; Центр міжнародної безпеки та стратегічних студій / О. Ф. Белов (голов. ред.). – К.: ТОВ ВКФ “Сатсанга”, 2001. – 224 с.
64. Сучасні українські еліти: штрихи до портрету: Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2003. – 37 с.
65. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы “круглого стола” / НАН Украины; Институт национальных отношений и политологии / И.Ф.Курас (ред.). – К.: Ассоциация “Україно”, 1995. – 160 с.
66. Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / Крисаченко В.С., Степико М.Т., Мостяєв О.І., Теслюк С.С. та ін. – К.: Інститут філософії НАН України, 2002. – 288 с.
67. Украина: проблемы безопасности / Под. ред. И. Кобринской, Ш. Гарнетта. – М., 1996. – 138 с.
68. Україна: стратегічні пріоритети / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2004. – 344 с.
69. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
70. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
71. Шлемкевич М. Загублена українська душа. – К., 1992. – 168 с.